

18. YÜZYILIN İKİNCİ YARISINDA TRABZON'DA ETKİN BİR AYAN AİLESİ: ŞATIRZADELER

Emre YÜRÜK*

Özet

Osmanlı Devleti, 17. yüzyılın başından itibaren askeri, idari ve ekonomik birtakım değişimler yaşayarak klasik sisteminde yeni düzenlemelere gitmiştir. Bu yeni düzenlemeler Osmanlı tarihinin en dikkat çekici dönemlerinden biri olan ve mahalli güçlerin taşradaki yükselişini temsil eden “Ayanlar Çağı” adı verilen yeni bir dönemi beraberinde getirmiştir. Devletin ihtiyaçlarını her anlamda karşılayan yeni bir sınıfın oluşmasıyla taşrada güç dengeleri de değişmeye başlamıştır. Osmanlı ülkesinin birçok yerinde büyük küçük ayan aileleri bu yeni sistemde yer edinmeye çalışmıştır. Kimisi çıkarlarını korumak amacıyla merkeze karşı bir siyaset izlerken, kimisi de merkeze yakın olarak gücünü muhafaza etmeye çalışmıştır. Devlete yakın siyaset izleyen ailelerden biri de Trabzon eyaletinden Şatırzadeler olmuştur. Eşkivalık faaliyetlerinde bulunmayan Şatırzadeler, Trabzon valisi Canikli Ali Paşa ile iyi ilişkiler kurmuştur. Bu sayede Trabzon gümrüğünün iltizamını elde ederek zenginleşmişlerdir. Ayrıca Şatırzadeler Trabzon Eyaleti'nin avarız ve bedel-i nüzul gibi olağanüstü vergilerinin toplanmasında önemli rol oynamışlardır.

Anahtar Kelimeler: *Şatırzadeler, Ayan, Trabzon Eyaleti, 18. Yüzyıl.*

AN EFFECTIVE AYAN FAMILY IN TRABZON IN THE SECOND HALF OF THE EIGHTEENTH CENTURY: ŞATIRZADES

Abstract

By the early 17th century, the Ottoman government had to make some arrangements and new regulations changing its military, administrative and economic system. With this new transformation from its classical system, Ottoman Empires started one of its most remarkable periods of its history allowing a new age called “Ayans Age” rise and presented local powers growing provincially. Meeting all needs of government, this new class was formed in provinces, which led to changes of the balance of power in the Ottoman Empire. In this new system, new provincial ayan families tried to spread and set up their powers on the lands of the Ottoman Empire. Some ayan families tried to protect their benefits by acting together with government while others did not. One of the close families with the government was Şatırzades from Trabzon province. Şatırzades who did not involve any bandits activity set up good relationships with Canikli Ali Pasha, the governor of Trabzon. Thus, the family became rich by holding the tax-farm of the customs of Trabzon. In addition, Şatırzades played a vital role in the collection of extra-ordinary taxes of the Trabzon province such as avarız and bedel-i nüzul.

Key Words: *Şatırzades, Notable, Trabzon province, 18th Century.*

* Doktora Öğrencisi, Sakarya Üniversitesi, Tarih Bölümü, Yeniçağ Anabilim Dalı, SAKARYA.
e-posta: emryrk@gmail.com.

GİRİŞ

Bu çalışmada, Trabzon eşrafının en eski ailelerinden biri olan Şatırzade ailesinin 18. yüzyılın ikinci yarısında Trabzon eyaletinde etkin rol alan üyeleri İbrahim Ağa, Ömer Ağa ve Osman Ağa'nın faaliyetleri ele alınmıştır. Ailenin devletle ve diğer ayan aileleriyle olan münasebetleri, sefer organizasyonlarındaki etkinlikleri, mülk edinimleri ve zenginlikleri arşiv kaynakları kullanılarak değerlendirilmeye çalışılmıştır. Çalışmada görülmüştür ki Şatırzadeleri klasik ayan tanımına oturtmak mümkündür. Ailenin, başlangıçta, itibarını eşkıyalık ve mütegalibe yoluyla değil, bölgede devletin ihtiyaç duyduğu işleri yaparak sağladığı zamanla Osmanlı değişen sisteminde statü ve konumlarının bu düzene göre evrildiği ve nihayet çıkarları zarara uğradığında eşkıyalık hareketlerine yöneldikleri arşiv kaynaklarından takip edilebilmektedir.

Osmanlı Devleti sosyal hayatında önemli bir yeri olan ayanlığın ne zaman, nasıl ve hangi şartlarda ortaya çıktığı ayanlık üzerine yapılan çalışmaların temel sorularını teşkil etmektedir. Osmanlı Devleti'nin 17. yüzyılın başlarından itibaren siyasi ve idari yapısında sancılı bir dönüşüm yaşadığı, neredeyse bütün Osmanlı tarihçileri tarafından kabul edilmiştir.¹ Mehmet Öz, *Kanun-i Kadimin Peşinde Osmanlı'da "Çözülme" ve Gelenekçi Yorumcular* adlı kitabında bu dönüşüme sebebiyet veren etkenleri; nüfus artışı, işsizlik, Amerikan gümüşü ve enflasyon, ateşli silah teknolojisinin gelişimi, transit ticaret imkânlarının kaybedilmesi, doğal sınırlara ulaşma şeklinde sıralamıştır.² Bu etkenler Osmanlı klasik yapısını³ ciddi manada değişime zorlamış ve 17. yüzyılda başlayıp 19. yüzyıla kadar yapılacak olan köklü reformlara giden yol böylece açılmıştır.⁴ Osmanlı sisteminde yaşanan bu değişim ve dönüşümü

1 Rifa'at Ali Abou-El-Haj, **Modern Devletin Doğası: 16. Yüzyıldan 18. Yüzyıla Osmanlı İmparatorluğu**, Çev: Oktay Özel, Canay Şahin, Ankara 2000; Karen Barkey, **Farklılıklar İmparatorluğu Osmanlılar**, Çev: Ebru Kılıç, İstanbul 2013; Mehmet Öz, **Kanun-i Kadimin Peşinde Osmanlı'da "Çözülme" ve Gelenekçi Yorumcuları**, İstanbul 2005.

2 Öz, a.g.e., s. 37-54.

3 Halil İnalcık, **Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600)**, Çev: Ruşen Sezer, İstanbul 2009.

4 Mehmet Yaşar Ertaş, "Tanzimat Dönemi Osmanlı Merkezileşmesi Karşısında Bir Osmanlı Ayanı: Tavaslızâde Osman Ağa", **History Studies**, Enver Konukçu Armağanı, 2012, s. 118.

izleyebilmek için zikredilen etkenleri tek tek ele almak ayanlığın ortaya çıkış sürecini gözler önüne serecektir. Fakat unutulmamalıdır ki, ayanların taşrada sivrilip devlete karşı denge unsuru haline gelmesi merkezi karakterli, koyu devletçi anlayışla ele alındığında ayanlar "mütegalibe" olarak adlandırılmaları muhtemeldir. Bu algıdan kurtulup daha serbest bir tarihçilik anlayışıyla konu ele alındığında ise ayanlık ile mütegalibe arasında ince bir ayrım olduğu görülmüştür.⁵

16. yüzyılda Akdeniz coğrafyasında önemli bir nüfus artışı olduğu görüşü başta Fernand Braudel⁶ olmak üzere birçok araştırmacı tarafından ileri sürülmüştür. Hatta bu nüfus artış oranının Anadolu'da daha fazla olduğunu ortaya koyan araştırmalar mevcuttur.⁷ Nüfusun olağanüstü bir şekilde arttığı bu dönemde devlet, kaynaklarını bilinçli bir şekilde kullanmış olsa da kişi başına düşen gelirin azalmasıyla sosyal dengede meydana gelen bozuklukları engelleyememiştir.⁸ Artan bu nüfusa karşın fetihlerin durması ve yeni istihdam alanlarının yaratılamaması geçim derdine düşen Osmanlı gençlerini şehirlere göç etmeye zorlamıştır. Bu gençlerin bir kısmı "garip, yiğit, gönüllü, kale muhafızı, donanma leventi, azap ve paşaların hizmetinde sarıca ve sekban askeri" olarak görev yaparken, bir kısmı da medrese ve imarethanelerde toplanmış, bazıları da işsizlik ve gelecek kaygıları sebebiyle eşkıyalığa yönelmiştir.⁹ 16. yüzyılın ikinci yarısından itibaren o dönemdeki adıyla *suhte isyanları* adını alan ve Osmanlı sosyal düzenini etkileyen önemli olaylar bu şekilde başlamış oldu.¹⁰

5 Feridun Emecen, "Doğu Karadeniz'de Ayanlık: Tirebolulu Kethüdazade Mehmed Emin Ağa", **Belleten**, 45/242, Ankara 2001, s. 193-194.

6 Braudel'e göre 1520-1530'lu yıllarda 10-12 milyon olan nüfus 1580'lerde 18 milyona, 1600'lerde de 30-35 milyona kadar çıkmıştır. Fernand Braudel, **II. Felipe Dönemi'nde Akdeniz ve Akdeniz Dünyası**, Çev. Mehmet Ali Kılıçbay, 1, İmge Yayınevi, Ankara, 1993, s. 494.

7 Alpaslan Demir, **XVI. Yüzyılda Samsun-Ayıntab Hattı Boyunca Yerleşme, Nüfus ve Ekonomik Yapı**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007, s. 151.

8 Linda Darling, "Osmanlı Tarihinde Dönemlendirmeye Farklı Bir Bakış", **Osmanlı Tarihini Yeniden Yazmak**, Ed.: Mustafa Armağan, İstanbul, 2012, s. 158.

9 Yaşar Yücel, "Osmanlı İmparatorluğunda Desantralizasyona Dair Genel Gözlemler", **Belleten**, 38/42, Ankara 1974, s. 689-690. Ayrıca bkz. Michael Cook, **Population Pressure in Rural Anatolia, 1450-1600**, Oxford University Press, London, 1972.

10 Mustafa Akdağ, "Medreseli İsyancılar", **İÜİFM**, 1-4,

1596 yılında Osmanlı askerinin büyük bir kısmı Eğri seferinde olduğundan kriz ortamı gelişme imkânı bulmuştur. Uzun yıllar devam eden bu durum yüzünden asayiş sağlanamaz olmuş, ticaret zarar görmüş, birçok insan yerlerinden ayrıлып kitleler halinde güvenli yerlere göç etmek zorunda kalmıştır. Celalilerin yapmış olduğu hareketlere kıtlık ve ekonomik sıkıntıların eklenmesi halkı yerini yurdunu terk edip şehirlere göç etmeye zorlamıştır. Anadolu'daki toprak ve toplum yapısını derinden etkileyen sebeplerden biri olan bu durum "büyük kaçgun" olarak literatürde yerini almıştır. Verimli topraklardan kaçıp giden köylülerden sonra bu topraklara kapıkulları, çavuş, ümera, müderris ve halkın önde gelen kişileri çiftlikler kurmuşlardır.¹¹ Öte yandan yerlerini terk eden bu kimselerin eşkıya gruplarına katılıp farklı bölgelerde eşkıyalık faaliyetlerine girişmeleri kargaşa ortamının daha da artmasına sebep olmuştur. Nihayet, 1608 yılında Anadolu'da teftişe çıkan Kuyucu Murad Paşa, Celâlileri Maraş'ta yenmeyi başararak Anadolu'da kontrolü eline almış, Celâlileri ve ileride Celâli olması mümkün binlerce kişiyi ortadan kaldırmıştır. Bu siyasetle beraber Celâlilere makam ve rütbelere vererek onları tek tek ortadan kaldırmak yerine tamamını ortadan kaldırmaya çalışmıştır. Bu şiddet politikası isyanların azalmasını sağladığı gibi sosyal düzende büyük hasarlara yol açan büyük kaçgunu da durdurmayı başarmıştır.¹²

Anadolu'da ayanlığın oluşumunu hazırlayan etkenlerden bir diğeri de, miri toprak sisteminde yapılan değişikliklerdir. XVII. yüzyıl sonlarında başlayan uzun, sık ve büyük çoğunluğu yenilgiyle sonuçlanan savaşların XVIII. yüzyıl boyunca devam etmesi Osmanlı maliyesi üzerinde yük oluşturmaya başlamıştır. Ortaya çıkan bu mali bunalım tımar sisteminin çözülmesini, vergi toplama usulünün iltizama dönüşmesini ve nihayetinde varlıklı yerel güçlerin mali, siyasi ve askeri alanda etkin olmalarına zemin hazırlamıştır.

Avrupa'daki geleneksel savaş teknik ve teknolojilerinin değişmesiyle ateşli silah

İstanbul 1949, s. 361.

11 Mustafa Akdağ, "Celali İsyanlarından Büyük Kaçgunluk 1603-1606", *AÜDTCFD*, 2(2), Ankara, 1964, s. 1-49.

12 Metin Kunt, "Siyasal Sarsıntı Dönemi", *Osmanlı Devleti 1600-1908*, 3, Ed. Sina Akşin, Cem Yayınevi, İstanbul, 1995, s. 14.

kullanabilen, düzenli ve eğitimli orduya olan gereksinim tımarlı sipahilerin önemini azaltmıştır. Bu ihtiyacı karşılamak isteyen Osmanlı Devleti, tımar topraklarını mukataa haline getirerek, iltizam ve malikâne gibi işletme biçimlerine dönüştürmüştür.¹³ Birçok aile bu sayede buldukları bölgelerde güç kazanmaya başladılar. Özellikle tımar topraklarının mukataa olarak ayan ailelerine kiralanması ailelerin güç ve servetlerini arttırmalarına sebep olurken, bu servetlerini ardıllarına intikal ettirmeleri onları güçlü yerel hanedanlara dönüştürmüştür.¹⁴ Bu durum geniş bir coğrafyaya hükmeden Osmanlı Devleti'nde bölgeden bölgeye farklılık göstermekteydi. Örneğin; Doğu Karadeniz Bölgesi Batı Anadolu gibi geniş topraklara sahip olmadığından iltizamlar genelde gümrük ve maden gibi tarımdan ziyade ticari unsurlar üzerinden verilmekteydi. Bu yüzden buradaki ayan ailelerinin mücadele alanları ve güç kazanıp güçlü hanedanlara dönüşebilmeleri bu gelirler üzerinden olmaktadır. Özellikle Şatırzadeler ve Üçüncüzadeler gibi XVIII. yüzyılın ikinci yarısının güçlü ailelerinin Trabzon bölgesinde bu tür gelirleri tasarruf ettikleri görülmektedir.¹⁵

İltizam sistemi devletin nakit para ihtiyacını karşılayan bir sistem olsa da halk için zararları da söz konusudur. Mültezimler elde ettikleri bu topraklarda temelini reyanın oluşturduğu küçük işletmelerin yapısını değiştirmeyip üretimi yeniden örgütlemeye çalışmadılar.¹⁶ Toprakları bir yıllığına kiralaayan mültezimlerin verdikleri paranın daha fazlasını almak için halkı sömürme çabaları, sistemde değişikliği de beraberinde getirdi. Malikâne adı verilen bu yeni sistemde kişiler kayd-ı hayat şartıyla, yani ömür boyu, toprakları elinde bulundurma hakkı elde etmişlerdir. Böylece buldukları yerlerde önemli bir güç olarak ortaya çıkmaya başlayan bu kişiler, bölgelerin denetimini ele geçirdikleri gibi bu zenginliklerini oğullarına da aktarabilme fırsatını yakaladılar. Dahası zaman zaman devlet adına hareket etmeleri, onları taşrada etkin bir konuma getirdi. Ayanların ortaya çıkmasına vesile olan iltizam sistemiyken, güçlenmelerine neden olan ise malikâne sistemiydi.

13 Veli Aydın, "Tımar Sisteminin Kaldırılması Süreci ve Bazı Değerlendirmeler", *OTAM*, 12, Ankara, 2001, s. 71-72.

14 Yavuz Cezar, *Osmanlı Maliyesinde Bunalım ve Değişim Dönemi*, Alan Yayıncılık, İstanbul, 1986, s. 32.

15 *TSS.*, 1918, 17/1, 1931, 92/2, 1932, 10/2, 14/2, 99/4.

16 Şevket Pamuk, *Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi 1500-1914*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005, s. 124.

Osmanlı Devleti'nde XVIII. yüzyıla gelinceye kadar şehir ve kasabalarda bulunan bir takım nüfuzlu ailelere “eşraf ve ayan” denildiği bilinmektedir.¹⁷ Arapça “*ayn*” kelimesinin çoğulu olan *Ayan*; Arapça ve Farsça edebi ve tarihi metinlerde, herhangi bir şehir, bir zümre veya bir devrin ileri gelenleri, belli başlıları ve büyükleri anlamında kullanılır. Yine bununla aynı manada vucûh, emasıl, eşraf, erkân, uzama, ma'arif ve ekâbir kelimeleri de kullanılır.¹⁸ Yücel Özkaya ise Ayan kelimesinin çoğul olduğunu “Ayanlar” olarak kullanıldığında çift çoğul olarak kullanımına dikkat çekmektedir.¹⁹

Ayan kelimesinin sözlük anlamı dışında Osmanlı Devleti'nde görev itibariyle karşılığı bulunmaktadır. Buna göre; idari anlamda herhangi bir yetkileri olmamasına rağmen *baş ayan*, *reis-i ayan*, *aynî*'l-ayan veya *resmî ayan* olarak adlandırılan bu kişiler merkezi hükümet ile halk arasında temsilci durumundaydı.²⁰ İlk zamanlarda vilayet yönetiminde önemli bir role sahip olmayan bu kişiler, bölgenin ileri gelenlerinden oldukları için eyaletlerde bulunan görevlilere gönderilen fermanlarda bunlardan yardım istendiği de olmuştur.²¹ Bu kişilerden erzak ve ham madde fiyatlarını tayin etmek, kamu binalarının tamirini yapmak, eşkıya yakalamak, orduya asker sağlamak, vergi ve mukâtaa gelirlerini toplamak vb. yardımlar istenmiştir.²²

17 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, “Ayan”, **İA**, 2, Milli Eğitim Basımevi, Eskişehir, 1997, s. 41.

18 Fuat Köprülü, “Ayan”, **İA**, 2, Milli Eğitim Basımevi, Eskişehir, 1997, s. 40.

19 Yücel Özkaya, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Ayanlık**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1994, s. 7.

20 Özcan Mert, “Ayan”, **DİA**, 4, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1991, s. 195. Merkezin çevre üzerindeki gücü azalmaya başlayınca ayanlar bu görevi üstlendi. Hem merkez hem de çevre ayanlardan yardım istediler, böylece batılı anlamda “sivil toplum” diyebileceğimiz oluşum ortaya çıktı. Fakat bu tam anlamıyla sivil toplum olarak düşünülemez. Çünkü Osmanlı yönetim zihniyeti, yöneten ve yönetilenler, ayan gibi bir aracı sınıfın yasallık kazanmasını, etkili ve kalıcı olmasını kabul etmezdi. Bkz. Adem Çaylak, **Osmanlı'da Yöneten ve Yönetilen**, Kadim Yayınları, Ankara, 2005, s. 139-142.

21 Yücel Özkaya, “XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Yerli Ailelerin Ayanlıkları Ele Geçirışleri ve Büyük Hanedanlıkların Kuruluşu”, **Belleten**, 42/168, Ankara, 1978, s. 667.

22 Ayanların görevleri hakkında daha fazla bilgi için bkz. Özcan Mert, “Osmanlı Devleti Tarihinde Ayanlık Dönemi”, **Osmanlı**, 6, Ed.: Güler Eren, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999, s. 174.

Ayanların ortaya çıkıp etkin bir hale geldiği bölgelerden biri de Doğu Karadeniz Bölgesi olmuştur. Doğu Karadeniz Bölgesinde dağlık alanlar fazla olduğundan geniş tarım arazilerinden, batıdaki gibi büyük toprak çiftliklerinden tam anlamıyla söz edilemez. Bu sebeple bölgedeki ayanların ekonomik olarak güçlenmesinde ilk önce bir takım vergileri devlet adına toplamaları ardından da bölgede idari, adli ve askeri kesimlerle iyi ilişkiler kurmaları etkili oldu. Böylece ayanlar bölgedeki önemli devlet gelirleri olan cizye ve avarız tahsildarlığı, Trabzon gümrük mültezimliği ve çeşitli ticaret ve zanaat faaliyetlerini kapsayan gelirleri iltizam yoluyla elde etmeyi başardılar.²³

Doğu Karadeniz bölgesindeki ayan ve eşrafın dikkatini çeken önemli gelir kaynaklarından biri madenler olduğundan, özellikle Gümüşhane, Torul ve Tonya civarlarında kalan maden bölgeleri ayanlar ve eşkıyalar arasında nüfuz mücadelesinin yaşandığı yerler olarak kayıtlara geçmiştir. Bu madenlerin merkeze ulaştırılması için deniz yolu kullanıldığından limanların önemi ve kontrolü de ayanlar için ayrı bir öneme sahipti. Üstelik İran ve Rusya'yla yapılan savaşlarda asker ve cephaneye buradaki limanlardan yapılması limanların önemini arttırmaktaydı. Bunların dışında bölge valilerinin bu yerel eşrafi yerlerine mütesellim olarak bırakmaları, Rus savaşlarında bu ailelerden asker istenmesi de Doğu Karadeniz ayanlarının, diğer bölgelerden farklı olarak, ortaya çıkışlarına etki eden faktörler olmuştur.

Doğu Karadeniz'in önemli kentlerinden biri olan Trabzon, ekonomik anlamda Müslüman ve Gayrimüslim'in bir arada barındığı tipik bir Osmanlı şehirlerinden biriydi. İpek yolu gibi önemli ticaret yolunun duraklarından biri olması, limanının elverişliliği İranlı ve Ermeni tüccarların bölgeye gelip ticaret yapmalarına vesile olmuştur. Buna ek olarak Gümüşhane, Erzurum ve Bitlis gibi doğu şehirlerinden tüccarlar da Trabzon'a gelerek ticari ortaklıklar kurmuşlardır.²⁴

23 Necmettin Aygün, **Onsekizinci Yüzyılda Trabzon'da Ticaret, Serander Yayıncılık**, Trabzon, 2005, s. 32.

24 Kenan İnan, “Kadı Sicillerine Göre 17. Yüzyılın Ortalarında Trabzon Esnafı ve Faaliyetleri”, **Mahmiye-i Trabzon Mahallatından” Onyedinci Yüzyıl Ortalarında Trabzon'da Sosyal ve İktisadi Hayat**, Trabzon Belediyesi Kültür Yayınları, Trabzon, 2013, s. 63-64. Ayrıca XVIII. Yüzyıl Trabzon ticari hayatı için bkz. Necmettin Aygün, “Trabzon Gümrüğü (1750-1800)”, **Trabzon Tarihi İlimi**

Trabzon ve çevresinde ayanların ortaya çıkıp güçlenmesine etki eden faktörlerden bir diğeri ise seferlerde ayanların oynadıkları rol olmuştur. Osmanlı Devleti'nin Rusya ve İran ile yaptığı savaşlarda Trabzon ve çevresinin taşıdığı askeri stratejik önem neticesinde uzun yıllar boyunca bölge, ordu için bir ikmal noktası olmuş,²⁵ yiyecek, içecek, nakit para ve asker gibi birçok konuda bölgenin ileri gelenlerinden yardım talep edilmiştir. Hal böyle olunca bölgedeki ayanların devlete uyum sağlamaları ve bu sayede güçlerini muhafaza edebilmelerine imkân doğmuştur. Bu durum ise zaman içerisinde gerek devlet ile ayanlar gerekse ayanlar arasında ittifaklar ve ayrılıklar meydana getirmiştir. Seferlerden ötürü bölgede yönetici olan kişilerin savaşlar için buradan ayrılıp gitmesiyle yerine mütesellim olarak yerli ailelerden yöneticiler seçmeleri ayanların ortaya çıkışına zemin hazırlayan başka bir etken olmuştur.²⁶

ŞATIRZADE AİLESİ HAKKINDA İLK BİLGİLER

Trabzon'un en eski ve köklü ailelerinden biri olan Şatırzadelerin bölgeye Fatih Sultan Mehmed'in fethiyle geldikleri ve tımarlı sipahi zümresi olarak devlete hizmet ettikleri sanılmaktadır.²⁷ Şatırzadeler devlet tarafından Trabzon şehrinin doğusunda şimdiki havaalanı (Hos) ve Yomra ilçesindeki Gürgen olmak üzere

iki farklı bölgeye yerleştirilmiştir.²⁸ Ailenin ismi olan şatır, sarayın dış hizmetinde bulunup padişahların maiyetinde peyklere benzer vazife gören bir sınıf anlamına gelmektedir. Bundan başka vezirlerin kapı halkı arasında Şatır adlı vazifeliler de bulunurdu.²⁹ Fatihle beraber tımarlı sipahi zümresi olarak saray dışında devlete hizmet eden ailenin buradan gelme ihtimali yüksektir. Kelimenin anlamından anlaşılacağı üzere şatır kelimesi aileye ve yüklendiği misyona uygunluk taşımaktaydı. Bölgede devlet işleriyle ilgili bir takım mahkeme kayıtlarında aile üyelerine rastlanması bunu ortaya koymaktadır.

Şatırzadeler güç ve servetlerini, eşkıyalık veya zorbalık yaparak değil, aksine devlete hizmet ederek kazanmışlardır. Bu doğrultuda Canikli Ali Paşa ile iyi ilişkiler ve akrabalık bağları kurarak güçlerini muhafaza etme yoluna gitmişlerdir. Canikli Ali Paşa'nın kız kardeşi Rukiye Hanım'ın Şatırzade İbrahim Ağa'nın oğlu Osman Ağa ile evlenmesi buna örnektir.³⁰ Haliyle bu akrabalık bağının Şatırzadelere getirisi olmuştur. Mesela XVIII. yüzyılın ikinci yarısında, 1768 yılında, Trabzon'da Şatırzade ailesinden olan Şatırzade Mehmed Ağa'nın Trabzon'a baş ayan olarak atandığı görülmektedir.³¹ Bu tarihlerde başlayan Rus savaşlarından dolayı Erzurum valisi İbrahim Ağa ile birlikte Kırım Giray'ın maiyetine tayin edilen Canikli Ali Paşa'nın³² bölgeden ayrılırken güvendiği ve akrabalık bağı kurduğu Şatırzade ailesinden Mehmed Ağa'yı bölgede yönetici olarak bırakması buna örnek verilebilir. Aynı şekilde Şatırzade Mehmed Ağa'nın oğulları Ömer ve İbrahim ağalar babalarının bu nüfuzundan faydalanarak bölgede varlıklarını güçlü bir şekilde sürdürmüşlerdir.

Şatırzadelerin yakın ilişkiler kurduğu Canikli Ali Paşa, Canikli lakabı ile tanınan bir aileye mensup olup Fatsalı Ali Ağa'nın iki oğlundan

28 Mehmet Akif Bal, **Trabzonlu Ünlü Simalar ve Trabzon'un Ünlü Aileleri**, Bayrak Matbaası, İstanbul, 2007, s. 835-836.

29 Midhat Sertoğlu, **Osmanlı Tarih Lûgatı**, Enderun Kitabevi, İstanbul, 1986, s. 321.

30 BOA., C. ML., 7800 (27 Şaban 1207-9 Nisan 1793).

31 Canay Şahin, **The Rise and Fall of an Ayan Family in Eighteenth Century Anatolia: The Caniklizades (1737-1808)**, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Bilkent University, s. 157.

32 Osman Köse, **1774 Küçük Kaynarca Antlaşması (Oluşumu-Tahlili-Tatbiki)**, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2006, s. 16.

Toplantısı (6-8 Kasım 1998), Ed.: Kemal Çiçek ve diğerleri, Trabzon Belediyesi Kültür Yayınları, Trabzon, 1999, s. 311-325; İbrahim Güler, "XVIII. Yüzyılda Trabzon'un Sosyal ve Ekonomik Durumuna Dair Tespitler", **Trabzon Tarihi İlmî Toplantısı (6-8 Kasım 1998)**, Ed.: Kemal Çiçek ve diğerleri, Trabzon Belediyesi Kültür Yayınları, Trabzon, 1999, s. 327-349; Temel Öztürk, "Trabzon'da Fiyatlar (1700-1750)", **Trabzon Tarihi İlmî Toplantısı (6-8 Kasım 1998)**, Ed. Kemal Çiçek ve diğerleri, Trabzon Belediyesi Kültür Yayınları, Trabzon, 1999, s. 351-368.

25 Bölgede güvenliğin sağlanması ve kuzey seferlerindeki askeri önemi hakkında bkz. Murat Serdar, **18. Yüzyılın İlk Yarısında Kuzey Seferlerinde Trabzon Eyaletinde Güvenlik**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Karadeniz Teknik Üniversitesi, 2009.

26 Halil İnalçık, "Centralization and Decentralization in Ottoman Administration", **Studies in Eighteenth Century Islamic History**, Ed.: Thomas Naff and Roger Owen, Southern Illinois University Press, London, 1977, s. 31.

27 Şakir Şevket, **Trabzon Tarihi**, Sad.: İsmail Hacifettagoğlu, Kurtuba Yayınları, Trabzon, 2013, s. 177; Mahmut Goloğlu, **Trabzon Tarihi**, Serander Yayınları, Trabzon, 2000, s. 110.

en küçüğüdür. Önceleri Canik muhassıllığı³³ ve Amasya mutasarrıflığını elinde tutan Ali Paşa, Kırım seraskerliği ardından 1773 yılında Trabzon valiliğine atanmıştır.³⁴ 1778 yılında Kırım'ı tekrar Osmanlı'ya bağlamak amacıyla ikinci defa buraya serasker olarak atanması, rakibi Bozok ayanı Çapanoğlu Mustafa'yı rahatsız etmiştir. Canikli Ali Paşa'nın başarısını istemeyen Çapanoğlu Mustafa, Ali Paşa'nın istediği yardımları etmediği gibi bölgeden gidecek yardımları da önledi. Başarısızlıkla sonuçlanan harekâta Mustafa Ağa'nın bu tutumunun etkisi bulunduğu düşünülebilir.³⁵ Ali Paşa'nın başarısız Kırım Seferi sonunda Osmanlı Devleti ile Rusya arasında imzalanan Aynalıkavak Tenkihnamesi, Osmanlı Devleti'nin prestijini sarstığı gibi; devleti ekonomik anlamda da zor durumda bırakmıştır.³⁶ Bu yenilgiden sorumlu tutulan Ali Paşa öldürülme tehlikesinden dolayı oğlu Battal Hüseyin Paşa ve ailesi ile birlikte Sinop'tan gemilere binerek Kırım tarafına kaçmıştır.³⁷

33 **BOA., TAD.,** 2, 58/3; 61/3. Canikli Ali Paşa muhassıllık görevi esnasında birçok defa eşkıyalık faaliyetleriyle uğraşmak zorunda kalmıştır. Bunlardan birinde Mustafa ve Mehmed Alemdar'ın kuleler kurup etrafına 300-500 adam toplayıp yakınlarıyla birlikte yapmış oldukları eşkıyalık faaliyetlerini sonlandırmak olmuştur. **BOA., TAD.,** 2, 66/1.

34 Yücel Özkaya, "XVIII. Yüzyılda Trabzon'un Genel Durumu", **19 Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Birinci Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi Bildirileri (13-17 Kasım 1986)**, Ed.: Mehmet Sağlam ve diğerleri Eser Matbaası, Samsun, 1988, s. 141. Canikli Ali Paşa, 1774 yılında Kırım'dan döndükten sonra XVIII. Yüzyıl Osmanlı Devleti'nin genel yapısını ortaya koyan nasihatname niteliğindeki risalesi *Tedâbirü'l-Gazavat*'ı yazmaya başlamış ve 25 Kasım 1776'da tamamlamıştır. Ali Paşa III. Mustafa ve I. Abdulhamit dönemindeki olayları ele alıp işlenen hataları tenkit etmiş, devlet kurumlarında ortaya çıkan bozuklukların düzeltilmesi için alınabilecek tedbirleri kendi tecrübeleri ışığında kaleme almıştır. Rıza Karagöz, *Canikli Ali Paşa*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ondokuz Mayıs Üniversitesi, s. 161. Canikli Ali Paşa'nın eseri hakkında ayrıca bkz. Yücel Özkaya, "Canikli Ali Paşa'nın Risalesi, *Tedâbirü'l-Gazavat*", **Tarih Araştırmaları Dergisi**, 7/12-13, 1969, s. 119-191.

35 Özcan Mert, **XVIII. ve XIX. Yüzyıllarda Çapanoğulları**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1980, s. 41-42.

36 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi**, 4/2, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1959, s. 450-453.

37 Ali Paşa, bu başarısızlıktan Çapanoğlu Mustafa'yı sorumlu tutmasına rağmen onunla aynı fikirde olmayan İstanbul hükümeti Ali Paşa'yı valilikten azlettiği gibi vezirlik rütbesini de almıştır. Dahası Çapanoğlu Mustafa'ya Canikli Ali Paşa'yı yakalayıp cezalandırması, idam edilerek kesik başının İstanbul'a göndermesi yönünde talimat vermiştir. Bunun üzerine 1779 kışında Canikli Ali Paşa üzerine yürüyen Mustafa Ağa, Ali Paşa'nın karşısına çıkardığı küçük bir birliği dağıtarak yoluna devam etmiştir.

Canikli Ali Paşa'nın firari hayatında onu destekleyen ailelerden biri akrabalık bağı kurduğu Şatırzade Ömer Ağa'ydı. Gümüşhane emini ve Trabzon mütesellimi Hafız Mehmed Ağa'ya, bir başka suretinin de Trabzon valisi Çerkez Hasan Paşa'ya gönderilen hükümde Trabzon alaybeyi olan Şatırzade Ömer Ağa'nın Canikli Ali Paşa'nın isyanıyla birlikte, bazı kendini bilmezlerle birlik olduğu ve onları isyana teşvik ettiğinden bahsedilmiştir. Bu kişilere verilecek cezanın meşru olduğunu vurgulayan merkezî hükümet Ömer Ağa'nın yakalanıp kesik başının İstanbul'a gönderilmesini önemle belirtmiştir.³⁸ Ayrıca Canikli Ali Paşa'nın firarından sonra Ali Paşa ve oğulları Mikdat ile Battal Bey'lerin sahip olduğu mallar, bunların yanı sıra Canikli ailesi ile akrabalık bağı kurmuş olan Şatırzade Osman Ağa'nın mallarına el konulmuştur.³⁹

1781 yılına gelindiğinde gerek İstanbul'da taraftarı olan vezirlerin gerekse Kırım Hanı Şahin Giray'ın Canikli Ali Paşa'nın affolunması hakkındaki telkinleri Ali Paşa'nın elini güçlendirmiştir. Bu durumdan istifade eden Canikli Ali Paşa İstanbul'a yazı yazarak yaptıklarından dolayı büyük pişmanlık duyduğunu, Trabzon eyaletini kendisine, Erzurum eyaletini de oğlu Mikdat'a verilmesini istemiştir. Bu durum üzerine 1781 Eylül'ünde vezirliği yeniden tevcih edilerek Trabzon valiliğine atanmıştır.⁴⁰ Canikli Ali Paşa'nın taraftarı olup kendisiyle akrabalık ilişkileri kurduğu Şatırzade Ömer Ağa'nın da affedilmesi gündeme gelmiştir. Nitekim Trabzon Valisi Hasan Paşa sadrazama yazdığı dilekçede maiyetinde olan ve hizmetinde kusuru bulunmayan Şatırzade Ömer Ağa'nın affedilmesi yönünde talebini iletmiş görülmektedir.⁴¹ Caniklizadeler gibi güçlü bir aile ile ittifak kurması gerek siyasi gerekse ekonomik anlamda Şatırzade ailesine güç katmıştır.

Beş, altı bin kadar adamı olan Ali Paşa ise herhangi bir muharebeye girişmeyerek bölgeden kaçmıştır. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Çapan Oğulları", **Bellekten**, 38/150, Ankara, 1974, s. 222-223.

38 **BOA., C. DH.,** 11476 (29 Zilkade 1193-8 Aralık 1179).

39 **BOA., C. ML.,** 7800 (27 Şaban 1195-18 Ağustos 1781). Bu el konulan mallardan 500 adet koyunun Ali Paşa'nın kardeşi Rukiye Hanım'a ait olduğu kanıtlanmış ve iadesi istenmiştir.

40 Yücel Özkaya, "Canikli Ali Paşa", **Bellekten**, 36/144, Ankara, 1972, s. 513-514.

41 **BOA., HAT.,** 16-721 C (11 Zilkade 1194-8 Kasım 1780).

Şatırzadelerle ilgili, incelenen dönemde, rastlanan ilk kayıt Şatırzade Mehmed Ağa'nın oğlu Şatırzade İbrahim Ağa'nın adam yaralama suçuyla mahkemeye çağrılmasıdır. Gümüşhane kazasına tabi Tonya karyesi ahalisinden Hüseyin adlı şahıs mahkemeye gelmiş "... Sâbık Fol Madeni emini Şatırzâde dimekle ârif fahrü'l-akrân işbu ba'isü'l-vesika İbrahim Ağa ibn Mehmed Ağa..." tarafından 8 yıl önce babasının darp edildiğini iddia ederek şikâyette bulunmuştur.⁴² İbrahim Ağa'nın 1750'li yıllarda Gümüşhane maden mülhakatında yer alan Fol Madeni'ne eminlik yaptığı bu davayla ortaya çıkmaktadır.

Osmanlı Devleti'nin giriştiği uzun soluklu savaşlarda bütçenin açık verdiği hatta bazı durumlarda gelecek yılların vergilerinin önceden talep edildiği durumlara sıkça rastlanmıştır. Bunlardan biri de 1771 yılında meydana gelen erbain⁴³ adıyla zikredilen soğuklardan dolayı, 1772 yılına ait Trabzon sancağında vaki kazaların avarızlarından, Trabzon kalesinin muhafazasına memur yeniçerilerin kışlık giysileri için tayin olunan 5.580 akçenin toplanması olmuştur. Bu vergileri merkeze gönderme işine memur edilen Halil Çavuş Ağa vekili olarak Osman Ağa'yı görevlendirirken, bu vergileri toplama işiyle mükellef olan Gümüşhane emini Es-Seyyid Mehmed Ağa vekili olarak Şatırzade İbrahim Ağa'yı görevlendirmiş ve bu kişiler mahkemeye gelerek gerekli paranın teslim edildiğine dair beyan vermişlerdir.⁴⁴

Gümüşhane madenleri, Osmanlı Devleti'nin ekonomisi için hayati önem taşımakta olup buralardan çıkarılan bakır ve gümüşün güvenli bir şekilde İstanbul'a nakli hassas bir mesele olmuştur. Şatırzade ailesinin bu tür görevleri Gümüşhane emini ve bölgenin diğer ileri

gelenleriyle birlikte yerine getirmesi, bölgede saygın bir konuma yükselmelerine etki etmiştir. Dahası bu sayede ekonomik anlamda güçlenerek gümrük iltizamlarını ellerinde tutmayı da başarabilmişlerdir. Gümüşhane eminiyle Şatırzade İbrahim Ağa'nın birlikte yaptığı bir başka görev ise Gümüşhane madenlerinden çıkarılan bakırların İstanbul'a nakli konusunda olmuştur. Gümüşhane eminin yolladığı 4.208 kıyye (okka) ve 175 külçe bakırın İstanbul'a gönderilmesi için Şatırzade İbrahim Ağa, İskenderpaşa Mahallesinde bulunan Küçük Osman Beşe adlı gemiciyle anlaşma yapmıştır. Taraflar her bir kantarı 15 para değerindeki navlun ücretiyle teslim ettiğine dair mahkeme tasdikini gerektiren işlemleri yapmışlardır.⁴⁵ Yine benzer bir şekilde Gümüşhane madeninden Esseyyid Hafız Mehmed Ağa tarafından Trabzon iskelesine gönderilen "...nühas-ı mîriden kıyye cihetinden 11.670 vukıyye ve külçe cihetinden 479 kıta nühas..." Şatırzade Mehmed Ağa vasıtasıyla İstanbul'a ulaştırılmıştır. Şatırzade Mehmed Ağa da Trabzonlu Uzun Ahmed Bekir Ağa adlı gemici ile kantarı 16 paradan olmak üzere anlaştıklarını kadı huzurunda belirtmişlerdir.⁴⁶

Şatırzadelerin önemli iltizam gelirlerini ortaklaşa aldıkları da belgelerden takip edilebilmektedir. Şatırzade İbrahim Ağa'nın 1773 yılında El-hac Ahmed Ağa ile müştereken bir yıllığına Trabzon gümrük mukataasının iltizamını almışlardır.⁴⁷ Yine Şatırzade İbrahim Ağa 1771 yılı Trabzon gümrüğü ve ona bağlı mukataasını bir yıllığına Hafız El-hac Ahmed Efendi ve El-hac Süleyman Ağa ile birlikte 20.000 kuruşa elde etmişlerdir. Bu paranın yalnız 7.500 kuruşu peşin olarak ödenirken geriye kalan 12.500 kuruşun 4.250 kuruşu Sohum ocaklığına teslim edilmesi kalan 8.250 kuruşun ise 9 ay zarfında 3 taksit ile ödenmesi kararlaştırılmıştır.⁴⁸ Şatırzade İbrahim Ağa'nın bu yıllarda avarız tahsilini de yaptığı belgelerden izlenebilmektedir. 1773 senesinde Sinop muhafızı Esseyyid Ahmed Ağa tarafından, Giresun kazasının 403 kuruş ve Rize kazasının 500 kuruş olmak üzere toplamda 903 kuruş mal-ı avarız tahsili ile görevlendirilmiştir.⁴⁹

42 TŞS., 1917, 54/2. Davada İbrahim Ağa merhum Mehmed Ağa'nın kolundan tutup kafasına yumru asa ile 4 defa vurduğu, Mehmed Ağayı döverek kan revan içinde bıraktığı iddia edildi. Şatırzade İbrahim Ağa ise Mehmed Ağa'nın 12 yıl önce vefat ettiğini bu sebeple 8 yıl önce onu dövmesinin ihtimali olmadığını belirtti. Bunun üzerine şahit bulması istenen Hüseyin'e uzun bir zaman verildi; ancak Hüseyin'in mahkemeye gelmemesiyle dava İbrahim Ağa lehine sonuçlandı.

43 Erbain; Rumi Kanun-i Evvel'in (Aralık) dokuzundan (Efrenci 22), Kanun-i Sani'nin (Ocak) on yedisinden (Efrenci 31) kadar süren ve kışın en soğuk zamanı sayılan 40 gün. Ferit Devellioğlu, **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat**, Aydın Kitabevi Yayınları, Ankara, 2003, s. 227.

44 TŞS., 1932, 66/1.

45 TŞS., 1932, 73/1.

46 TŞS., 1932, 99/4.

47 TŞS., 1932, 14/2. Sicil kaydında bu süre, "... 1187 senesi mâh-ı Muharremü'l-haramı guresinden Zilhicce gayetine gelinceye kadar..." şeklinde belirtilmiştir.

48 TŞS., 1931, 92/2.

49 TŞS., 1932, 10/2.

Kafkasya başta olmak üzere cephelere yapılan ikmal ve lojistik desteklerde Trabzon iskelesi büyük önem taşımaktaydı. Merkezden gönderilen bir takım mühimmat buraya getirilmiş, ardından Erzurum'a gönderilmiştir. Bu dönemde Trabzon iskelesi gümrük eminliğini yürüten Şatırzade İbrahim Ağa bu malların Erzurum'a teslim olunması ve oraya gönderilmesi konusunda görevlendirilmiştir.⁵⁰

Birçok devlet görevinde yer alan Şatırzade İbrahim Ağa'nın Kasım Ağa Mahallesi sakini iken 1765 yılında vefat ettiği anlaşılmaktadır. Şatırzade İbrahim'in Osman adında bir oğlu, Hadice ve Emine adlarında da iki kızı olduğu ortaya çıkmaktadır.⁵¹ Şatırzade İbrahim Ağa, Kuğuzade Esmâ Hanım ile evlenmiş olup bu aile ile güçlü bir bağ kurduğu da dikkate değer bir noktadır.⁵²

Şatırzade Mehmed Ağa'nın bir diğer oğlu olan Ömer Ağa'nın İbrahim Ağa'ya nazaran devlet işlerinde daha etkin olduğu anlaşılmaktadır. Birkaç belgede Miralay olduğu belirtilen Ömer Ağa⁵³ çeşitli işletmeler de tasarruf ederek ekonomik anlamda güçlenmeye çalışmıştır. Daha da önemlisi Trabzon kadısına ve yeniçeri Zabiti Mehmed Ağa'ya hitaben yazılmış bir belgede *umûr-u memleket-î ru'î yet ve fukarâ-i ra'îyyet için* Trabzon Bedesten Ağası İbrahim Ağa ile birlikte Şatırzade Ömer Ağa'nın Trabzon ayanlığına tayin olduğu belirtilmiştir.⁵⁴

Şatırzade Ömer Ağa, şehri canlı tutan şehrin ekonomik anlamda kalbi sayılan Trabzon Bedesten⁵⁵ mukataasını da alabilmiştir. Ömer Ağa 1774 yılına ait olan Bedesten mukataasından 1.515 kuruşu Gümüşhane Emîni Esseyid

50 TSS., 1931, 80/1; 1933, 19/4, 19/5, 20/1, 20/2, 20/5. Gönderilen mallar içerisinde seng-i çakmak, fındık tufenk, barut, kurşun, gibi askeri mühimmatlar olup bunlar bölgeden kiralanen bargirler ile nakledilmesi istenmiştir. Bunların ücretleri de Trabzon gümrüğü malından karşılanmıştır.

51 TSS., 1936, 55/1.

52 Yüksel, a.g.e., 2, s. 213.

53 "... bâ berât-ı âlişân mutasarrıf olan umdetü'l-emâcîd ve'l-ayân işbu baysü'l-vesikâ Miralay-ı Trabzon Şatırzade Ömer Ağa..." TSS., 1929, 58/2.

54 TSS., 1923, 76/6.

55 Trabzon Bedestenini hakkında detaylı bilgi için bkz. Kenan İnan, "Bedestenlerin Türk Ticari Mimarisindeki Yeri ve Trabzon Bedesteni", "Mahmiye-i Trabzon Mahallatından" Onyedinci Yüzyıl Ortalarında Trabzon'da Sosyal ve İktisadi Hayat, Trabzon Belediyesi Kültür Yayınları, Trabzon, 2013, s. 97-119.

Mehmed Ağa'nın vekili olan Ali Ağa'ya teslim ettiğini mahkeme huzurunda belirtmiştir.⁵⁶ Yine Bedesten mukataası malından olmak üzere Ahışa kalesindeki asker ve cebecilerin 1765 yılına ait olan maaşlarının ödenmesi konusunda görevlendirilen Çorbacı Mustafa Ağa, mahkeme huzurunda burayı tasarruf eden Şatırzade Ömer Ağa'dan 1765 ve 1766 yılına ait 33.5 kuruşu⁵⁷ aldığını belirtmektedir.⁵⁸

Şatırzade Ömer Ağa'nın girişken yapısını tasarruf ettiği birçok iltizamdan görebilmek mümkündür. Trabzon eyaletindeki kazaların 1776 senesine ait avarız ve bedel-i nüzul mallarının toplanması Trabzon Alaybeyi Şatırzade Ömer Ağa'ya ihale olunmuştur.⁵⁹ Ömer Ağa iltizam sahibi olabilmek için zaman zaman ortaklıklara da başvurmuştur. Örneğin; 1779 yılına ait Trabzon iskelesinin gümrük mukataasını "93 senesi Muharremi guresinden sene-î mezbur Zilhiccesi gâyetine gelince bir sene tamamına değin zabt etmek üzere" 25.000 guruş karşılığında kardeşi Şatırzade İbrahim ile birlikte tasarruf ederken,⁶⁰ başka bir kayıta yine 1779 senesine ait Trabzon Gümrük iskelesine ait gelirlerin toplanması 27.500 guruş karşılığında Şatırzadelere iltizam olunmuştur.⁶¹ Ayrıca Şatırzade Ömer Ağa Trabzon ve tevabi mukataasını 1768'de Hafız El-hac Ahmed Efendi ve El-hac Süleyman Ağa ile birlikte 23.500 kuruşa almıştır.⁶²

Ömer Ağa'nın, Trabzon valisi Canikli Ali Paşa ile kurduğu yakın ilişkiler onun bölgede öne çıkmasına yardımcı olan bir diğer etken olmuştur. Canikli Ali Paşa 1776'da bir buyruldu ile 1777 yılına ait Trabzon'un (kaza ve nahiyelerinin) avarız ve nüzul bedelini toplama görevini Şatırzade Mehmed Ağa'nın oğulları İbrahim ve Ömer ağalara teslim etmiştir.⁶³ Yine 1776'da 1777'ye ait olmak üzere

56 TSS., 1932, 91/1.

57 Belgedeki bozukluktan dolayı meblağ tam olarak okunamamaktadır. 33 buçuk kuruş dönem şartlarına göre oldukça düşük bir meblağdır.

58 TSS., 1929, 58/2.

59 TSS., 1933, 63/3.

60 TSS., 1934, 79/1; 78/4.

61 TSS., 1934, 77/1. Farklı bir kayıta da Trabzon iskelesinin gümrük gelirleri 946.485 akçe karşılığında yine Şatırzadelere iltizam olunmuştur. TSS., 1934, 77/2.

62 TSS., 1929, 67/3.

63 "... avarız ve nüzul malları tahsil olunması lazım olduğuna binâen tarafımızdan işbu darende-î buyruldu Şatırzade fahrü'l-akrân İbrahim Ağa ve Ömer Ağa'ya tahsili ile ihale olunub..." TSS., 1933, 76/2.

Trabzon ve Gümüşhane Kalemî cizyesinin toplanması görevi Canikli Ali Paşa tarafından Şatırzadelerle verilmiştir. Fakat bu cizyelerin toplanması sırasında İbrahim ve Ömer ağaların zulüm yaptıklarına dair gelen şikâyetten ötürü Canikli Ali Paşa bir buyruldu daha yazarak zulmün önlenmesini istemiştir.⁶⁴ Bu olay dışında Şatırzade Ömer Ağa'nın alaybeyi olduğu dönemde tımar sahiplerine haksız yere zulmettiğinden dolayı gelen şikâyetler üzerine görevinden alınarak yerine tımar ve zeamet erbabından Ömer oğlu El-hac Mustafa Ağa tayin edildiği belgelere yansımıştır.⁶⁵

Şatırzadelerin bir diğer öne çıkan özelliği ise devlet ileri gelenleri ile olan yakın ilişkileridir. Trabzon kadısı ve mütesellimine yazılan bir belgede, eski Trabzon Beylerbeyi Mehmed Paşa, 1767 yılına ait Trabzon kalemî cizyesine kayıtlı evraktan, 1.763 evrakın dağıtılamadığını belirtmiştir. Bu esnada İstanbul'a gönderilmesi yani memurluk görevinden azledilmesinden dolayı, topladığı 12.295 kuruştan 750 kuruşu Kalcıoğlu Ömer ve cizye kâtibi kefaletiyle Sürmene Ağası Sekban Ali zimmetinde bulunmakla temessükler Alaybeyi Şatırzade Ömer Bey'e teslim edilmiştir.⁶⁶

Askerî ikmal bölgelerinden biri olan Trabzon, devletin çevre şehir ve kalelerde ihtiyaç duyduğu malzemeleri sağlamada önemli bir mevki işgal etmiştir. Örneğin Trabzon kadısı, ulema, dergâh-ı yeniçeri ağası, Kalcızade Ömer Ağa, Gümrük Emîni Şatırzade Mehmed Ağa, Muradhanzade Bekir Bey gibi diğer ileri gelenlere hitaben yazılan buyrulduya, bu kişilerin Tatar Ağa'nın belirttiği Karadeniz sahillerinde bulunan Faş, Sohum ve Soğucak kalelerine yardım etmeleri istenmektedir. Bu kalelerin muhafazası için gerekli asker ve zahirenin miktarı merkeze bildirilmiş, fakat iaşenin karşılanması yazışmalardan dolayı uzayacağından Trabzon ve çevresinden buğday, arpa ve dakik tedarik edilmesi yoluna gidilmiştir. Söz konusu iaşenin tedarikinde Şatırzade Ömer Ağa etkili bir konumda olduğu görülmektedir.⁶⁷ Çıldır'dan yazılan buyrulduya göre mütesellim

Trabzon'a ulaşınca kadar "Trabzon ayanından Şatırzade Miralây Ömer" bu göreve tayin edildiği bildirilmektedir. Yine aynı belgede belirtildiğine göre mütesellim vekili olarak tayin edilen Şatırzade Ömer Ağa; Trabzon Ağaları ve hükümet yetkilileri ile beraber Trabzon ve çevresindeki kasaba ve iskelelerde biriken zahirenin belirlenerek kısa süre zarfında Ahışa kalesinin merkez olduğu Çıldır eyaletine sevki hususunda görevlendirilmiştir.⁶⁸

Şatırzade Ömer Ağa, gerek devlete yakınlığı gerekse Canikli Ali Paşa'yla kurduğu iyi ilişkiler sayesinde Trabzon ve çevresinde önemli görevlere getirilmiştir. 16 Temmuz 1781 yılından geçerli olmak üzere yazılan raporda Trabzon eyaletine mütesellim rütbesiyle bir kişinin gerekli olduğunu, bu yüzden Trabzon sakinlerinden Şatırzade Ömer Ağa'nın mütesellim sıfatıyla Trabzon eyaletine tayin olunduğunu bildirilmiştir.⁶⁹ Canikli Ali Paşa'nın isyanından sonra kendisine destek veren Şatırzade Ömer'in de gözden düştüğü hakkında idam kararı dahi çıkartıldığı görülmektedir.⁷⁰ Canikli Ali Paşa'nın affının ardından Şatırzade Ömer Ağa'nın da iyi niyeti ve devlete sadık tavırlarından dolayı affı istenmiştir.⁷¹ Mezarı Trabzon'da Tavanlı Cami haziresinde bulunan Ömer Ağa'nın ölüm tarihi mezar taşına 17 Kasım 1783 olarak yazılmıştır.⁷²

Şatırzade Ömer Ağa'nın ölümünden sonra iltizam ettiği mukataaların tahsil işlerini yürütme görevi oğlu Şatırzade Mehmed Ağa'ya intikal etmiştir.⁷³ Mehmed Ağa 1783-1784 yılına ait Trabzon ve tevabi mukataasını 1 yıllığına Mehmed Emin Efendi ile ortak olarak 27.500 guruşa iltizam eylemiştir.⁷⁴

Şatırzade aile fertlerinin ilerleyen yıllarda da iltizam yoluyla devlete hizmet ettikleri

64 Özkaya, "Canikli Ali Paşa...", s. 489.

65 BOA., C. TZ., 2135 (15 Şaban 1182-25 Aralık 1768).

66 TSS., 1928, 66/2.

67 TSS., 1932, 89/2. Ayrıca bir başka kayıta Trabzon mütesellimi olarak zikredilen Şatırzade Ömer Ağa'nın tedarik edilen zahirenin Faş'a gönderilmesi için kayıkların kiralınması ve bu işle sorumlu tutulduğu görülmektedir TSS., 1931, 94/4.

68 TSS., 1932, 89/1 (17 Safer 1186). Şatırzade Ömer Paşa'nın ilerleyen yıllarda da mütesellim görevini sürdürdüğü görülmektedir. TSS., 1936, 31/4, 93/1, 94/1.

69 TSS., 1936, 63/1.

70 BOA., C. DH., 11476 (29 Zilkade 1193-8 Aralık 1179).

71 BOA., HAT., 16-721 (10 Muharrem 1195-6 Ocak 1781); BOA., HAT., 16-721 A (5 Safer 1195-31 Ocak 1781); BOA., HAT., 16-721 B (29 Zilhicce 1195-16 Aralık 1781); BOA., HAT., 16-721 D (27 Şevval 1194-26 Ekim 1780).

72 Murat Yüksel, *Trabzon'da Türk-İslam Eserleri ve Kitabeleri*, 2, Trabzon Belediyesi Kültür Yayınları: 59, Trabzon, 2000, s. 196.

73 TSS., 1937, 65/2, 68/3.

74 TSS., 1937, 71/1.

görülmektedir. Sicil kaydına göre Şatırzade Mehmed Emin Efendi ve El-hac Osman Ağa Trabzon gümrüğü ve tevabi mukataası iltizamını birlikte almışlardır.⁷⁵ Yine Trabzon beylerbeyi Yusuf Paşa, Trabzon kadısı, Gümrük emini ve Sadrazam çukadarına hitaben yazılan hükümde 1794 ve 1795 yıllarına ait *Trabzon sancağının hâvî olduğu kaza ve kurrâsının deyniyle rüsumâtının tahsili* Şatırzade Osman Ağa'ya ihale olunduğu belirtilmiştir.⁷⁶ Yine bu tarihlerde Osman Ağa, Trabzon beylerbeyi tarafından *reaya Subaşılığı'na* tayin edilmiştir.⁷⁷ Ayrıca Şatırzade Osman Ağa, Kalcızade Memiş Ağa ile birlikte Trabzon eyaletinin imdad-ı hazariyelerinin toplanıp merkez hazineye gönderilmesi konusunda görevlendirilmiştir.⁷⁸

Şatırzadelerin şehirde etkinliğini gören Trabzon valileri belli dönemlerde Şatırzadelerin buradan sürgün edilmeleri hususunda merkeze şikâyetçi olmuşlardır. Bu olay Şatırzadelerin değişen tutumlarından ileri gelmekteydi. Daha önce de belirtildiği gibi Şatırzadeler eşkıyalık yapmaktan geri durmuş ve güçlerini mülk, emlak, mültezimlikler elde ederek kazanmışlardır. Ancak yüzyılın sonunda değişen şartlarla birlikte ailenin tutumu da etkilenmiştir. İbrahim Ağa'nın oğlu Şatırzade Osman Ağa hemşirezadesi Zaim, Bayburdlu oğlu Emin ve Emmizadesi İsmail ile birlikte 40-50 kişi ile birlikte eşkıyalık faaliyetlerinde bulunmuşlardır. Trabzon valisi Osman Paşa'ya gönderilen hükümde bu eşkıyaların faaliyetlerinden ve halkın bunlara vereceği zarardan ötürü Sivas'a sürgün edilmeleri bildirilmiştir.⁷⁹

İlerleyen yıllarda Rize ve çevresinde etkili olan Tuzcuoğulları isyanında asilerin safında bulunan Şatırzade Osman Ağa'nın Trabzon'dan çıkartılması istenmiştir. Şatırzade Osman Ağa, Hüsrev Paşa'nın Trabzon valiliğinden ayrılmasından sonra yerine getirilen Çeçenzade Hasan Paşa'dan hoşnut olmamıştı. Sürekli Hasan Paşa'ya muhalefette bulunan Osman Ağa, Hasan Paşa'nın yazdığı mektupta Trabzon'dan uzaklaştırılmasını talep etmiştir. Ancak merkez hükümet bir önceki Tuzcuoğlu İsyanından edindiği tecrübeyle bu işin sanıldığı gibi

75 1205 senesi Muharremi guresinden Zilhiccesi gayetine gelinceye değin 1 yıllığına bu mukataayı almışlardır. **TŞS.**, 1940, 70/1.

76 **TŞS.**, 1947, 47/2.

77 **TŞS.**, 1945, 50/3.

78 **TŞS.**, 1947, 63/3.

79 **BOA.**, **C. DH.**, 11684 (29 Şaban 1207-11 Nisan 1793).

Osman Ağa'nın Trabzon'dan çıkartılmasıyla hallolmayacağını aksine akrabalık bağı kurduğu Tuzcuoğullarıyla birlikte diğer eşkıyaların destek vereceği düşüncesiyle bu işe yanaşmadı. Bu iki güç arasındaki anlaşmazlığı Osman Ağa'yı Erzurum Mübayaacılığı'na atayarak çözmüştür.⁸⁰ Bu görevinden sonra 1827 yılında Anapa kaymakamı olarak görevlendirilmiştir. Ardından 1828-1829 Osmanlı-Rus savaşında Rusların Bayburd'u işgal etme girişimlerine karşı buraya gönderilmiştir.⁸¹

Şatırzade Osman Ağa Trabzon ileri geleni olarak birçok konuda devletin başvurduğu biri olmuştu. Şatırzade Osman Ağa Trabzon ve çevresinden topladığı askerlerle İran seraskeri ve Erzurum valisi Mehmed Emin Rauf Paşa maiyetine katılmıştır.⁸² Şatırzade Osman Ağa'nın aralarında olduğu Trabzon ileri gelenlerine yazılan hükümde eski vali Osman Paşa zamanında Trabzon'da kalan 2.000 gurus tutarındaki gümüş çalınmış olup bunun araştırılması bulunup merkeze gönderilmesi istenmiştir.⁸³ Ayanlıktan mirî miran rütbesiyle Paşalığa kadar yükselen Şatırzade Osman Ağa 17 Eylül 1839 tarihinde Trabzon'da vefat etmiştir.⁸⁴

SONUÇ

Şatırzadeler geçmişten gelen güçleri dolayısıyla Trabzon bölgesinde öne çıkmayı başarmışlar ve devlet adına önemli görevleri üstlenmişlerdir. Trabzon eyaletinin neredeyse bütün mali işlerini yönlendiren Şatırzadeler bu sayede güçlerini muhafaza edip bölgenin önemli ailelerinden biri haline gelmişler. Bunu yaparken eşkıyalık ve mütegalibe hareketlerden uzak durmaya çalışarak devletle ters düşmemeye özen göstermişlerdir. Dahası Şatırzadelerin Trabzon valisi Canikli Ali Paşa'yla aile bağları kurmaları onları Trabzon'da 18. yüzyılın ikinci yarısında saygın ve etkin bir konuma getirmiştir. Canikli Ali Paşa'nın buyruğularıyla Trabzon'un avarız

80 Münir Aktepe, "Tuzcuoğulları İsyanı", İÜEFTD, 5-6, İstanbul, 1953, s. 39-43.

81 Aydın Güven, "Trabzon Ayanlarından Şatıroğlu Osman Ağa'nın Bölgedeki Faaliyetleri (1808-1830)", **Trabzon ve Çevresi Uluslararası Tarih-Dil-Edebiyat Sempozyumu Bildirileri (3-5 Mayıs 2001)**, 1, Ed.: Mithat Kerim Arslan, Hikmet Öksüz, T.C. Trabzon Valiliği İl Kültür Müdürlüğü Yayınları, Trabzon, 2002, s. 348.

82 **BOA.**, **C. AS.**, 898 (5 Cemaziyülevvel 1207-19 Aralık 1792).

83 **TŞS.**, 1945, 51/1.

84 Güven, a.g.m., s. 348.

ve nüzul bedellerini toplayarak servetlerini mültezimlik yoluyla arttırmayı seçmişlerdir. Fakat yüzyılın sonlarına doğru yaşanan değişim ve çıkar ilişkileri Şatırzadelerle bölgeye atanan valileri karşı karşıya getirmiştir. Özellikle Canıklıadelerle iyi ilişkiler kurup Trabzon bölgesinde güçlerini muhafaza ederken, yüzyılın

sonuna doğru Trabzon valileriyle yaşadığı sorunlar ailenin gözden düşmesine sebep olmuştur. Nitekim Şatırzade Osman Ağa'nın Trabzon valisiyle sorunlar yaşayıp eşkıyalık faaliyetlerine karışması onun sürgün edilerek mallarına el konulmasına neden olmuştur.

KAYNAKÇA

I-Arşiv Belgeleri (Başbakanlık Osmanlı Arşivi)

Cevdet Askeriye (C. AS.),

898 (5 Cemaziyülevvel 1207-19 Aralık 1792).

Cevdet Dahiliye (C.DH),

11476 (29 Zilkade 1193-8 Aralık 1179), 11684 (29 Şaban 1207-11 Nisan 1793).

Cevdet Maliye (C. ML),

7800 (27 Şaban 1207-9 Nisan 1793).

Cevdet Tezakir (C. TZ),

2135 (15 Şaban 1182-25 Aralık 1768).

Hatt-ı Hümayun (HAT), 16-721 (10 Muharrem 1195-6 Ocak 1781), 16-721 A (5 Safer 1195-31 Ocak 1781), 16-721 B (29 Zilhicce 1195-16 Aralık 1781), 16-721 D (27 Şevval 1194-26 Ekim 1780).

II-Şeriye Sicilleri

Trabzon Şeriye Sicili (TŞS),

1917, 1923, 1928, 1929, 1931, 1933, 1932, 1934, 1936, 1937, 1940, 1945, 1947.

III-Araştırmalar

Abou-El-Haj, R. A. (2000). **Modern Devletin Doğası: 16. Yüzyıldan 18. Yüzyıla Osmanlı İmparatorluğu**, (Çev: O. Özel, C. Şahin), İmge Yayınları, Ankara.

Akdağ M. (1949). "Medreseli İsyancılar", **İÜİFM**, 1-4, 361-387.

Akdağ M. (1964). "Celali İsyancılarından Büyük Kaçgunluk 1603-1606", **AÜDTCFD**, 2/2, 1-49.

Aktepe, M. (1953). "Tuzcuoğulları İsyanı", **İÜEFTD**, 5/6, 39-43.

Aydın V. (2001). "Tımar Sisteminin Kaldırılması Süreci ve Bazı Değerlendirmeler", **OTAM**, 12, 65-104.

Aygün N. (1999). "Trabzon Gümrüğü (1750-1800)", **Trabzon Tarihi İlmî Toplantısı (6-8 Kasım 1998)**, (Ed: K. Çiçek ve diğerleri), 311-325.

Aygün N. (2005). **Onsekizinci Yüzyılda Trabzon'da Ticaret**, Serander Yayıncılık, Trabzon.

Bal, M. A. (2007). **Trabzonlu Ünlü Simalar ve Trabzon'un Ünlü Aileleri**, Bayrak Matbaası, İstanbul.

Barkey, K. (2013). **Farklılıklar İmparatorluğu Osmanlılar**, (Çev: E. Kılıç), Versus Yayınları, İstanbul.

Braudel, F. (1993). **II. Felipe Dönemi Akdeniz ve Akdeniz Dünyası**, 1, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara.

Cezar, Y. (1986). **Osmanlı Maliyesinde Bunalım ve Değişim Dönemi (XVIII. Yüzyıldan Tanzimat'a Mali Tarih)**, Yeni Alan Yayıncılık, İstanbul.

Cook M. (1972). **Population Pressure in Rural Anatolia, 1450-1600**, Oxford University Press, London.

Çaylak A. (2005). **Osmanlı'da Yöneten ve Yönetilen**, Kadim Yayınları, Ankara.

Demir A. (2007). **XVI. Yüzyılda Samsun-Ayıntab Hattı Boyunca Yerleşme, Nüfus ve Ekonomik Yapı**, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi.

Devellioğlu, F. (2003). **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat**, Aydın Kitabevi Yayınları, Ankara.

Emecen, F. (2001). "Doğu Karadeniz'de Ayanlık: Tirebolulu Kethüdazade Mehmed Emin Ağa", **Bellekten**, 45/242, 193-214.

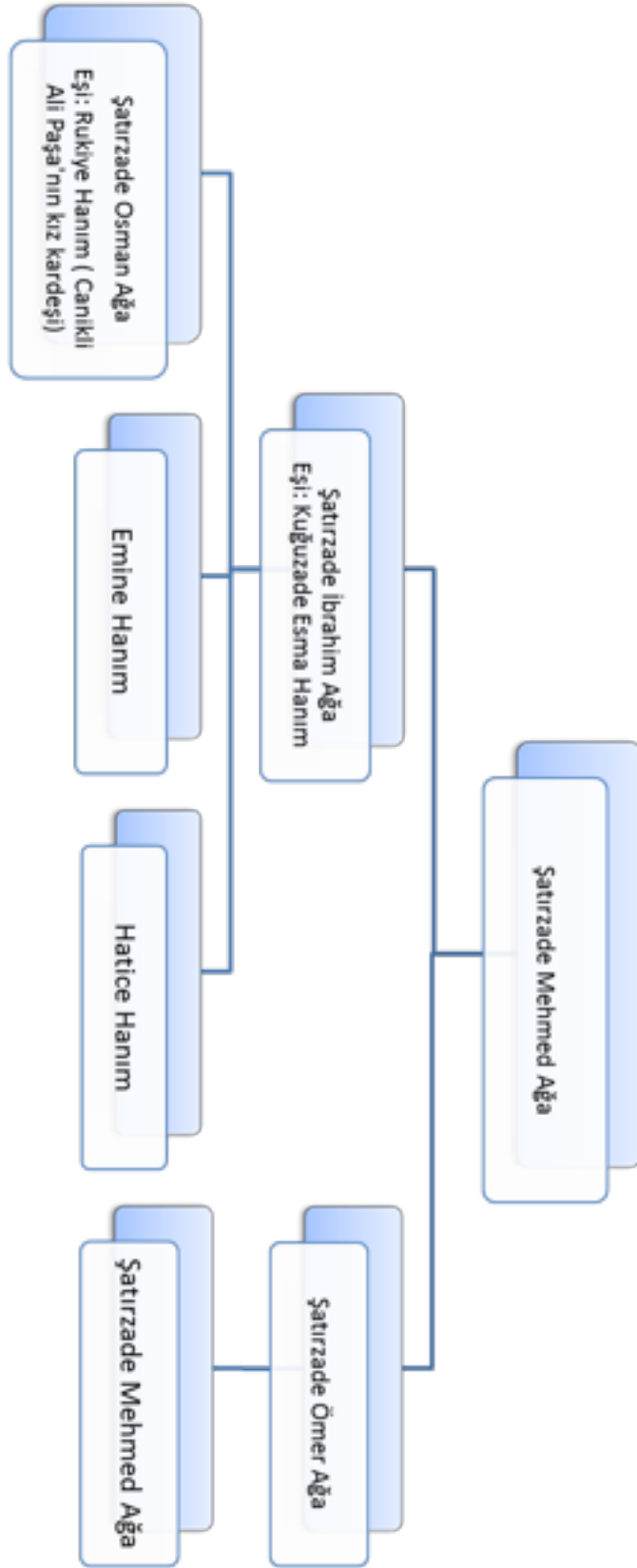
Ertaş, M. Y. (2012). "Tanzimat Dönem Osmanlı Merkezileşmesi Karşısında Bir Osmanlı Ayanı: Tavashızâde Osman Ağa", **History Studies**, Enver Konukçu Armağanı, 117-133.

Genç, M. (2007). "Osmanlı Maliyesinde Malikâne Sistemi", **Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Ekonomi**, 99-152.

Goloğlu, M. (2000). **Trabzon Tarihi**, Serander Yayınları, Trabzon.

Güler İ. (1999). "XVIII. Yüzyılda Trabzon'un Sosyal ve Ekonomik Durumuna Dair Tespitler", **Trabzon Tarihi İlmî Toplantısı (6-8 Kasım 1998)**, (Ed: K. Çiçek ve diğerleri), 327-349.

- Güven, A. (2002). "Trabzon Ayanlarından Şatıroğlu Osman Ağa'nın Bölgedeki Faaliyetleri (1808-1830)", **Trabzon ve Çevresi Uluslararası Tarih-Dil-Edebiyat Sempozyumu Bildirileri (3-5 Mayıs 2001)**, 1, (Ed: M. K. Arslan, H. Öksüz), 345-348.
- İnalçık H. (1977). "Centralization and Decentralization in Ottoman Administration", **Studies in Eighteenth Century Islamic History**, (Ed: T. Naff and R. Owen), 27-52.
- İnalçık, H. (2009). **Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600)**, (Çev: R. Sezer), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- İnan, K. (2013). "Bedestenlerin Türk Ticari Mimarisindeki Yeri ve Trabzon Bedesteni", "Mahmiye-i Trabzon Mahallatından" **Onyedinci Yüzyıl Ortalarında Trabzon'da Sosyal ve İktisadi Hayat**, 97-119.
- İnan, K. (2013). Kadı Sicillerine Göre 17. Yüzyılın Ortalarında Trabzon Esnafı ve Faaliyetleri", "Mahmiye-i Trabzon Mahallatından" **Onyedinci Yüzyıl Ortalarında Trabzon'da Sosyal ve İktisadi Hayat**, 57-82.
- Kaya, M. (2008). *18. Yüzyılda Ankara Ayanlık ve Ayan Aileleri*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Hacettepe Üniversitesi.
- Köprülü, F. (1997). "Ayan", **İA**, 2, 40-41.
- Köse, O. (2006). **1774 Küçük Kaynarca Antlaşması (Oluşumu-Tahlili-Tatbiki)**, Türk Tarih Kurumu, Ankara.
- Kunt M. (1995). "Siyasal Sarsıntı Dönemi", **Osmanlı Devleti 1600-1908**, 3, (Ed. S. Akşin), 11-69.
- Linda D. (2012). "Osmanlı Tarihinde Dönemlendirmeye Farklı Bir Bakış", **Osmanlı Tarihini Yeniden Yazmak**, (Ed. Mustafa Armağan), 151-164.
- Mert, Ö. (1991). "Ayan", **DİA**, 4, 195-198.
- Mert, Ö. (1999). "Osmanlı Devleti Tarihinde Ayanlık Dönemi", **Osmanlı**, 6, (Ed: G. Eren), 174-180.
- Öz, M. (2005). **Kanun-i Kadimin Peşinde Osmanlı'da "Çözülme" ve Gelenekçi Yorumcuları**, Dergâh Yayınları, İstanbul.
- Özkaya, Y. (1972). "Canikli Ali Paşa", **Bellekten**, 36/144, 483-525.
- Özkaya, Y. (1978). "XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Yerli Ailelerin Ayanlıkları Ele Geçirileri ve Büyük Hanedanlıkların Kuruluşu", **Bellekten**, 42/168, 667-723.
- Özkaya, Y. (1994). **Osmanlı İmparatorluğu'nda Ayanlık**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- Öztürk T. (1999). "Trabzon'da Fiyatlar (1700-1750)", **Trabzon Tarihi İlmi Toplantısı (6-8 Kasım 1998)**, (Ed: K. Çiçek ve diğerleri), 351-368.
- Pamuk Ş. (2005). **Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi 1500-1914**, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Serdar M. (2009). **18. Yüzyılın İlk Yarısında Kuzey Seferlerinde Trabzon Eyaletinde Güvenlik**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Karadeniz Teknik Üniversitesi.
- Sertoğlu, M. (1986). **Osmanlı Tarih Lûgatı**, Enderun Kitabevi, İstanbul.
- Şahin, C. (2003). *The Rise and Fall of an Ayan Family in Eighteenth Century Anatolia: The Caniklizades (1737-1808)*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Bilkent University.
- Şakir Şevket (2013). **Trabzon Tarihi**, (Sad: İ. Hacifettahoğlu), Kurtuba Yayınları, Trabzon.
- Uzunçarşılı, İ. H. (1997). "Ayan", **İA**, 2, 41-42.
- Yücel, Y. (1974). "Osmanlı İmparatorluğunda Desantralizasyona Dair Genel Gözlemler", **Bellekten**, 38/42, 657-708.
- Yüksel, M. (2000). **Trabzon'da Türk-İslam Eserleri ve Kitabeleri**, 2, Trabzon Belediyesi Kültür Yayınları: 59, Trabzon.

EK 1: Şatırzade Ayan Ailesi Soy Ağacı